

3

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

۱۲۴۷۹۲

دانشکده زبان و ادبیات
گروه زبان و ادبیات فارسی

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد
زبان و ادبیات فارسی

عنوان:

صورخیال در غزلیات وصال شیرازی و مقایسه آن با
غزلیات سعدی و حافظ

استاد راهنما:

دکتر مهدی ملک ثابت

استاد مشاور:

دکتر محمد کاظم کهدویی

پژوهش و نگارش:

احمد جمشیدی سلوکلویی

پاییز ۸۷

۱۲۶۷۹۶

۱۳۸۸/۷/۱

کتابخانه اطلاعیه مرکز علمی پژوهش
شهر شاهرود

تقدیم بہ:

روح پاک

مادر نزر کو ارم.

سیاس نامه

جهان آفرین را سزدا آفرین
که گسترد و افراشت چرخ و زمین

عشق غزلی است که مطلع آن را خداوند سرود و زندگی فرصتی است که خدا به ما بخشیده تا این غزل را تکمیل کنیم.

گر برود جان ما در طلب وصل دوست حیف نباشد که دوست، دوست‌تر از جان ماست از استاد محترم جناب آقای دکتر مهدی ملک‌ثابت که سمت استاد راهنمایی این‌جانب را عهده‌دار گردیدند و در تمام مراحل کار با نظرات صائب خود این‌جانب را در انجام کار راهنمایی فرمودند، نهایت قدردانی و امتنان دارم و از جناب آقای دکتر محمد کاظم کهدویی که سمت مشاوره این رساله را پذیرفتند و همواره از مشورت با ایشان سود جست، قدردان و سپاسگزارم. همچنین بر خود لازم می‌دانم که از استادانی که جان بر سر سودای آموزش نهادند و دل در گرو فرهنگ و فرهنگ‌سازی و خیالی جز خدمت و آمالی جز عمل به اندیشه معلمی و اخلاق متعالی انسانی نداشتند و همواره این بنده را خوشه‌چین خرمن علم و معرفت خود ساخته از جمله: دکتر یدالله جلالی، دکتر سید محمود الهام‌بخش، دکتر محمدعلی صادقیان، دکتر دهقانی فیروزآبادی، دکتر سید محمد حسینی شبانان، دکتر بهداد و نیز از دکتر نجاریان که همواره از راهنمایی ایشان سود جست، قدردانی و تشکر نمایم و برای تمام این عزیزان، سلامتی و موفقیت در زندگی را از خداوند متعال مسألت دارم.

مدیریت تحصیلات تکمیلی

صورتجلسه دفاعیه پایان نامه دانشجوی دوره
کارشناسی ارشد

شناسه: ب/ک/۳

جلسه دفاعیه پایان نامه تحصیلی آقای احمد جمشیدی سلوکلویی دانشجوی کارشناسی ارشد
رشته / گرایش: زبان و ادبیات فارسی
تحت عنوان: بررسی صور خیال در غزلیات وصال شیرازی و مقایسه آن با غزلهای سعدی و حافظ
و تعداد واحد: ۴ در تاریخ ۱۳۸۷/۷/۲۸ باحضور اعضای هیأت داوران (به شرح ذیل) تشکیل گردید.
پس از ارزیابی توسط هیأت داوران، پایان نامه با نمره: به عدد به حروف
نوزده و بیست و پنج درصد و درجه مورد تصویب قرار گرفت.

عنوان

نام و نام خانوادگی

امضاء

استاد/ استادان راهنما:

دکتر مهدی ملک ثابت

استاد/ استادان مشاور

دکتر محمد کاظم کهدوی

متخصص و صاحب نظر داخلی:

دکتر یدالله جلالی

د. هادی

متخصص و صاحب نظر خارجی:

دکتر محمدرضا نجاریان

نماینده تحصیلات تکمیلی دانشگاه (ناظر)

نام و نام خانوادگی: دکتر علی محمد فضیلت فر

امضاء:

چکیده:

محمد شفیع وصال یکی از پرکارترین شاعران دوره بازگشت است که در سال ۱۱۹۲ ه. ق. یا ۱۱۹۳ ه. ق. در شیراز و در خانواده‌ای کاملاً ادبی که پدرش منشی دربار نادرشاه و جد مادریش میرزا عبدالرحیم شاعر بود، متولد گردید. مسلم است با چنین خاندان پدری و مادری که هر دو خانواده اهل قلم و فضل و ادب بودند، فرزندی چون وصال و نوادگانی مانند فرزندان وصال که همگی نسل به نسل در عرصه علم و ادب و خطاطی این چنین شاخص شوند.

وصال مردی بلند همت و عارف بوده است و در قصاید بسیاری در ستایش پادشاهان، امیران و وزیران زمان خود دارد، ولی بدین کار چندان دل خوش نبوده است و شاعری را نوعی عذاب روحی و شرمساری می‌دانسته است. در ضمن قصایدش، شاعری را مذمت کرده تا شاید اندکی خود را تسلی دهد و از چنگ سرزنش طبع عالی خود را وارهد. در اشعار وصال به ویژه در غزلیاتش مضامین عارفانه بسیاری دیده می‌شود. وی همچون حافظ، زاهد سالوس ریایی مغرور را مسخره می‌کند، کوی مغان و سرای می‌فروشان را از کعبه زهاد ریایی برتر می‌داند.

دیوان اشعار وی نزدیک سی هزار بیت است که از این مقدار ۸۴۰۰ بیت آن در قالب غزل است که همانند دیگر شاعران بازگشتی به تأثیر از شاعران قدما به خصوص غزل حافظ و سعدی است.

تصویر در شعر، بیانی است که به صور ذهنی حاصل از دریافت‌های حسی شاعر که از تار و پود ضمیرش برمی‌آید، زندگی و تحرک می‌بخشد تا خواننده احساس کند که چیزی را به گونه‌ای متمایز می‌بیند، لمس می‌کند یا می‌شنود.

توجه به صور خیال سبب می‌شود که تصویرسازی‌های خیال انگیز به اثر ادبی و مخصوصاً شعر زیبایی خاص بخشد و باعث لذت بردن مخاطب می‌شود و اصولاً هنر وقتی جلوه می‌کند که خیال و بیان هنری در کار باشد و اگر صورت‌های خیال انگیز خالی از زمینه عاطفی باشد، که از زبان همگان قابل شنیدن باشد، خود به خود بی ارزش و بی اثر خواهد شد.

شاعران دوره بازگشت در حالت‌های مختلف تحت تأثیر شاعران بزرگ پیشین بودند، مثلاً در غزلسرای به سعدی و حافظ، در رباعی به خیام و در قصیده به خاقانی و انوری نظر داشتند. این شاعران در استقبال، تضمین، اقتباس مضمون و معنی و همچنان بیان تصاویر ادبی و موسیقایی (وزن و ردیف و قافیه) از شاعران بزرگ سبک خراسان و عراق استقبال می‌کردند.

نگارنده پس از مبادی تحقیق در فصل دوم به ذکر احوال و آثار و خاندان وصال شیرازی پرداخته و در بخش سوم از آنجا که این شاعر در دوره بازگشت می‌زیسته است، مختصری از خصوصیات و ویژگی‌ها این سبک را مورد بررسی قرار داده شده است. در فصل چهارم که موضوع اصلی پایان‌نامه است به بررسی صورتی‌ها بیانی (تشبیه، استعاره، مجاز، کنایه، و انواع آن‌ها) پرداخته و بسامد این تصاویر را در نمودار نشان داده شده است. در فصل پنجم صنایع بدیع (لفظی و معنوی) را از دیوان وصال استخراج و بسامد انواع آرایه‌های ادبی بر اساس فراوانی در نمودار مشخص گردیده است.

در فصل ششم تأثیرپذیری وصال از غزلیات سعدی از لحاظ تشابهات موسیقی و صورت‌های خیال مورد بررسی قرار داده شده است و بسامد صورت‌های خیال در این بخش از غزلیاتش نسبت به غزلیاتی که به تأثیر از سعدی نیست، بیشتر است. در فصل هفتم به تأثیرپذیری وصال از حافظ از لحاظ صورت‌های بیانی، بدیعی و وزن و ردیف و قافیه مورد بررسی قرار گرفته و نموداری از فراوانی انواع صورت‌ها بیانی و بدیعی تهیه شده است که نشان می‌دهد، وصال در غزلیاتی که در جوابیه آن شاعر بزرگ دیار خود رفته تا چه حد تصاویر ادبی چشمگیرتری نسبت به غزلیاتی که به استقبال از حافظ نیست، از بسامد بالایی برخوردار است.

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

فصل اول مبادی تحقیق

- شرح پایان نامه ۲
- الف) تعریف موضوع ۲
- ب) سابقه تحقیق ۲
- ج) کلمات کلیدی ۳
- د) فرضیات (سئوالات پژوهشی) ۳
- ه) روش تحقیق ۴

فصل دوم (احوال و آثار شاعر)

- نام و نسب شاعر ۶
- تخلص وصال ۷
- مسلک و طریقت وصال ۷
- مراد وصال (ابوالقاسم سکوت) ۸

آثار وصال شیرازی

- دیوان ۱۱
- غزل ۱۶
- رباعی ۱۶
- مثنوی بزم وصال ۱۷
- تکمیل مثنوی فرهاد و شیرین وحشی بافقی ۱۸
- سفینه ۱۹
- مرثی وصال ۱۹
- صبح وصال ۲۰
- دیگر آثار وصال ۲۰

۲۱..... اخلاق وصال

شاگردان وصال

۲۵ - شکیب شیرازی

۲۵ - شهید شیرازی

۲۶ - صابر شیرازی

۲۶ - منعم شیرازی

۲۶ - هشیار شیرازی

۲۶ - همای شیرازی

۲۷ هنر خوشنویسی وصال

۲۸ معیشت وصال

۲۹ ممدوحین وصال

۳۰ سفرهای وصال

۳۱ خاندان وصال

فرزندان وصال

۳۲ ۱- احمد وقار

۳۳ آثار وقار

۳۵ ۲- حکیم

۳۷ ۳- داوری

۳۹ ۴- فرهنگ

۴۰ ۵- توحید

۴۱ ۶- یزدانی

۴۲ نابینایی وصال

۴۲ وفات وصال

فصل سوم (سبک بازگشت)

- تعریف سبک ۴۵
- شیوه نامگذاری دوره‌ها ۴۵
- سبک هندی ۴۷
- سبک بازگشت ۴۸
- پیشگامان دوره بازگشت ۴۹
- شعر دوره بازگشت ۵۲

انجمن اول بازگشت (انجمن ادبی اصفهان)

- مشتاق ۵۳
- آذر بیگدلی ۵۴
- هاتف اصفهانی ۵۶

انجمن ادبی دوم (انجمن نشاط)

- نشاط اصفهانی ۵۶

انجمن سوم بازگشت (انجمن خاقان)

- صبا ۵۹
- قآنی ۶۰
- سروش ۶۱

مختصات شعر دوره بازگشت

- ۱- از نظر زبان ۶۲
- ۲- از نظر فکر و اندیشه ۶۴
- ۳- از دید ادبی ۶۴

قالب‌های شعر بازگشت

- قصاید ۶۵
- غزل ۶۷

۶۸ مثنوی

۶۹ ترکیب‌بند

فصل چهارم: صور خیال در غزلیات وصال (بیان)

۷۱ صور خیال

۷۱ اهمیت صور خیال

۷۲ بیان

۷۴ تاریخچه علم بیان

۷۴ اولین مؤسسان علم بیان

۷۵ بیان در آثار فارسی

۷۵ عناصر خیال‌انگیز در علم بیان

۷۶ تشبیه و همانند سازی

انواع تشبیه از نظر ذکر یا حذف وجه‌شبه

۷۸ وجه‌شبه تحقیقی

۷۸ وجه‌شبه خیالی

۷۹ وجه‌شبه مفرد

۸۰ وجه‌شبه مرکب

تشبیه به اعتبار ذکر یا حذف وجه‌شبه

۸۱ ۱- تشبیه مفصل

۸۴ ۲- تشبیه مجمل

تشبیه از نظر ذکر یا حذف ادات تشبیه

۸۶ ۱- تشبیه مؤکد

۸۷ ۲- تشبیه ساده و مرسل

۸۸ ۳- تشبیه فشرده

۹۷ تشبیه سمبلیک (اضافه سمبلیک)

انواع تشبیه به اعتبار طرفین

- ۹۹ مشبه: محسوس، مشبه‌به: محسوس
- ۱۰۱ مشبه: عقلی، مشبه‌به: حسی
- ۱۰۴ مشبه: محسوس، مشبه‌به: عقلی
- ۱۰۶ مشبه: عقلی، مشبه‌به: عقلی
- ۱۰۸ تشبیه خیالی
- ۱۰۹ تشبیه وهمی

تشبیه از نظر مفرد یا مرکب بون طرفین

- ۱۰۹ ۱- تشبیه مفرد
- ۱۰۹ ۲- تشبیه مقید
- مشبه مفرد به مفرد
- ۱۱۰ الف) مشبه: مفرد غیر مقید، مشبه‌به: مفرد غیر مقید
- ۱۱۰ ب) مشبه: مفرد مقید، مشبه‌به: مفرد مقید
- ۱۱۲ ج) مشبه: مفرد غیر مقید، مشبه‌به: مفرد مقید
- ۱۱۴ د) مشبه: مفرد مقید، مشبه‌به: مفرد مقید
- ۱۱۵ ۳- تشبیه مرکب
- ۱۱۷ تشبیه تمثیل

انواع تشبیه به لحاظ شکل

- ۱۱۸ تشبیه ملفوف
- ۱۱۹ تشبیه مفروق
- ۱۲۱ تشبیه جمع
- ۱۲۳ تشبیه تسویه
- ۱۲۵ تشبیه معکوس
- ۱۲۷ تشبیه مضممر

- تشبیه مشروط ۱۳۱
- تشبیه تلمیحی ۱۳۲
- تشبیه تفضیل ۱۳۲
- نمودار فراوانی انواع تشبیه در غزلیات وصال ۱۳۴

استعاره

- ارکان و پایه های استعاره ۱۳۶
- قرینۀ صارفه در استعاره ۱۳۷
- ۱- قرینۀ لفظی ۱۳۸
- ۲- قرینۀ معنوی ۱۳۸

انواع استعاره

- ۱- استعارۀ مصرحه ۱۳۹
- انواع استعارۀ مصرحه
- الف) استعارۀ مصرحه مجرد ۱۴۰
- ب) استعارۀ مرشحه ۱۴۴
- ج) استعارۀ مصرحه مطلقه ۱۴۸
- ۲- استعارۀ مکنیه یا بالکنایه ۱۵۱
- ۳- صنعت تشخیص ۱۵۳

تقسیم استعاره به اعتبار لفظ مستعار

- ۱- استعارۀ اصلیه ۱۵۶
- ۲- استعارۀ تبعیه (پیرو) ۱۵۸
- استعارۀ مرکب یا تمثیلی ۱۶۱
- فرق استعارۀ تمثیلیه و کنایه ۱۶۲
- استعارۀ تهکمیه ۱۶۳
- نماد (سمبل) ۱۶۴

اسطوره ۱۶۷

نمودار فراوانی استعاره در غزلیات وصال ۱۷۰

مجاز

تعریف علاقه ۱۷۱

تعریف قرینه ۱۷۲

۱- قرینه صارفه لفظی ۱۷۲

۲- قرینه صارفه معنوی عقلی ۱۷۲

نام گذاری مجاز مرسل ۱۷۳

- مجاز مرسل با علاقه کلیت ۱۷۳

- مجاز مرسل با علاقه جزئیت ۱۷۵

- مجاز به علاقه محل و حال (مظروف و ظرف) ۱۷۷

- مجاز با علاقه حال و محل ۱۷۹

- مجاز مرسل با علاقه لازمیت ۱۸۰

- مجاز مرسل با علاقه ملزومیت ۱۸۱

- مجاز مرسل با علاقه مسبب و سبب ۱۸۲

- مجاز مرسل با علاقه سبب و مسبب (علت و معلول) ۱۸۳

- مجاز مرسل با علاقه آلیت (نام افزار) ۱۸۵

- مجاز با علاقه مکان ۱۸۶

- مجاز با علاقه مایکون ۱۸۷

- مجاز با علاقه عموم و خصوص ۱۸۸

- مجاز با علاقه خاص و عام ۱۹۰

- مجاز با علاقه صفت و موصوف یا مضاف و مضاف الیه ۱۹۱

- مجاز مرسل با علاقه قوم و خویشی ۱۹۲

- مجاز با علاقه مجاورت ۱۹۲

۱۹۳ نمودار فراوانی انواع مجاز در غزلیات وصال

کنایه

۱۹۴ تعریف کنایه

۱۹۵ فرق مجاز و کنایه

انواع کنایه

۱۹۶ - کنایه از موصوف

۱۹۸ - کنایه از صفت

۲۰۱ - کنایه از فعل یا مصدر

انواع کنایه از دیدگاه کم و بیش واسطه‌ها

۲۰۵ - ایما

۲۰۶ - رمز

۲۰۷ تعریض

فصل پنجم

صنایع بدیعی در غزلیات وصال

۲۱۱ علم بدیع

۲۱۱ موضوع علم بدیع

۲۱۱ تاریخچه علم بدیع

۲۱۲ آثار نخستین فارسی زبانان علم بدیع

۲۱۳ تفاوت بدیع با بیان و معانی

۲۱۳ صناعات بدیعی

الف) صنایع لفظی

۲۱۴ ترصیع

۲۱۵ موازنه (مماثل)

۲۱۸ ازدواج، تضمین المزدوج، اعنات القرینه

۲۲۰	شعر مسجع (تسمیط).....
۲۲۱	جناس.....
۲۲۲	جناس تام.....
۲۲۲	الف) جناس تام مماثل.....
۲۲۴	ب) جناس تام مستوفی.....
۲۲۵	جناس زاید.....
۲۲۵	جناس مزید (مختلف الاول).....
۲۲۶	جناس وسط (مکتنف،مختلف الوسط).....
۲۲۸	جناس مذیل.....
۲۲۸	ملحق به جناس زاید.....
۲۲۹	جناس متوج.....
۲۳۰	جناس ناقص (محرف).....
۲۳۲	جناس لفظ.....
۲۳۲	جناس خط (تصحیف و مصحف).....
۲۳۵	جناس مضارع (لا حق).....
۲۳۸	جناس مرکب.....
۲۴۱	جناس مطرف.....
۲۴۲	جناس مکرر.....
۲۴۳	طرد و عکس.....
۲۴۵	طرد و عکس در یک مصرع.....
۲۴۶	جناس قلب.....
۲۴۷	جناس اشتقاق (اقتضاب، مقتضب).....
۲۵۰	شبه اشتقاق.....
۲۵۱	تکرار.....

۲۵۳	واج آرایی
۲۵۳	هجا آرایی
۲۵۶	تشابه الاطراف (تشبیغ)
۲۵۷	ردالقافیه
۲۵۸	ردالعجز علی الصدر
۲۶۰	ردالصدر علی العجز
۲۶۱	ذو قافیتین
۲۶۱	ملمع
۲۶۲	اعناب (لزوم مالایلم)
۲۶۴	نمودار فراوانی آرایه‌های لفظی

ب) صنایع معنوی

۲۶۵	مراعات نظیر (ائتلاف، تناسب، متناسب، تلفیق، توفیق و مواخات)
۲۶۸	تضاد (مطابقه، طباق)
۲۶۸	الف) طباق ایجاب
۲۷۰	ب) طباق سلب
۲۷۱	عطف الزینه
۲۷۲	عطف اضداد
۲۷۳	مقابله

تناقض (پارادوکس)

۲۷۴	۱- به صورت ترکیب اضافی یا وصفی
۲۷۵	۲- به صورت غیر اضافی
۲۷۹	حسامیزی
۲۸۲	افتنان

ایهامات

- ۲۸۲ -ایهام
- ۲۸۵ -ایهام تناسب
- ۲۹۰ -ایهام تضاد
- ۲۹۳ -ایهام ترجمه
- ۲۹۴ -ایهام تبادر
- ۲۹۷ مدح شبهه به ذم
- ۲۹۷ ذم شبهه به مدح
- ۲۹۸ استدراک
- ۲۹۸ حسن تعلیل
- ۲۹۹ مذهب کلامی
- ۳۰۰ استتباع

استخدام

- ۳۰۱ ۱- استخدام تشبیهی
- ۳۰۳ ۲- استخدام غیر تشبیهی
- ۳۰۴ ۳- استخدام ضمیر
- ۳۰۵ تلمیح
- ۳۰۹ اقتباس
- ۳۱۰ رجوع (- بازگشت)
- ۳۱۲ متتابع
- ۳۱۲ ارسال المثل
- ۳۱۵ اسلوب معادله
- ۳۱۶ تجاهل عارف
- ۳۱۸ تنسیق الصفات

۳۱۹	لف و نشر
۳۱۹	- لف و نشر مرتب
۳۲۰	- لف و نشر مشوش
۳۲۱	جمع
۳۲۲	تفریق
۳۲۲	جمع و تفریق
۳۲۳	جمع و تقسیم
۳۲۴	اعداد (سیاقه‌الاعداد)
۳۲۵	اغراق، مبالغه و غلو
۳۲۷	سوال و جواب
۳۲۸	تضمین
۳۲۹	الثفات
۳۳۰	تجرید
۳۳۲	نمودار فراوانی صنایع معنوی

فصل ششم

تأثیرپذیری وصال از سعدی

۳۳۴	مقدمه
۳۳۵	همسانی اوزان عروضی در غزلیات وصال و سعدی
۳۳۷	نمودار ارکان عروضی
۳۳۸	همسانی موسیقی کناری
۳۴۰	همسانی تشبیه در غزلیات وصال و سعدی
۳۶۶	استعارات یکسان در غزلیات وصال و سعدی
۳۷۳	استعاره مکنیه و تشخیص در غزلیات وصال و سعدی

۳۸۰ وجوه تشابه در استعاره و تشخیص

۳۸۰ وجوه افتراق

همسانی مجاز در غزلیات وصال و سعدی

۳۸۰ مجاز محلّیت

۳۸۲ مجاز حالیت

۳۸۳ مجاز کلیت

۳۸۳ مجاز جزئیت

۳۸۴ مجاز لازمیت

۳۸۵ مجاز ملزومیت

۳۸۵ مجاز سبب و مسبب

۳۸۶ مجاز آلیت

۳۸۶ مجاز ماکان

۳۸۷ مجاز قوم و خویشی

۳۸۷ همسانی کنایات در غزلیات وصال و سعدی

صنایع بدیعی یکسان در غزلیات وصال و سعدی

۳۹۴ جناس تام

۳۹۶ جناس خط

۳۹۸ جناس زاید و مذیل

۴۰۰ جناس لاحق

۴۰۲ جناس اشتقاق و شبه اشتقاق

۴۰۳ جناس قلب

۴۰۴ تناسبات یکسان

۴۰۸ ایهام و ایهام تناسب

۴۱۰ ایهام تضاد